

השפעת ההקשר הפוליטי על מאפייני השיח בסדנאות מפגש בין יהודים וערבים בישראל: שיחות אוסלו ואינתיפאדת אל-אקצא

שפרה שגיא, שושנה שטיינברג וחנסאא דיאב

תקציר

מטרת המחקר הייתה לבחון את השפעת ההקשר הפוליטי על מאפייני השיח במפגשים בין יהודים וערבים בישראל. במחקר נותחו סדנאות מפגש שנערכו במהלך שתי תקופות אשר אופיינו בהקשר פוליטי-חברתי שונה של הקונפליקט הישראלי-פלשתינאי: הסדנה הראשונה התקיימה בתקופת הדיונים לאחר חתימת הסכמי אוסלו (1996/7); הסדנה השנייה נערכה בעת תקופת אינתיפאדת אל-אקצא (2001/2). שתי הסדנאות נערכו במסגרת קורס באוניברסיטה, אחת לשבוע, לאורך שנה אקדמית מלאה. באחת מהן השתתפו שמונה סטודנטים יהודים ושמונה סטודנטים ערבים אזרחי ישראל, ובאחרת – תשעה סטודנטים יהודים ושמונה ערבים. הדיונים במפגשים הוקלטו ותומללו במלואם. הטקסטים נותחו בעזרת טיפולוגיה המבחינה בין סוגי שיח שונים. מהממצאים עלה כי בסדנה הראשונה – תקופת הסכמי אוסלו והציפייה לשלום הקרוב – קטגוריית השיח הדומיננטית הייתה של "שיח אתנוצנטרי", הבא לידי ביטוי בשני מונולוגים שאינם נפגשים. בסדנה השנייה, שהתקיימה על רקע אינתיפאדת אל-אקצא, בלטו יותר קטגוריות של דיאלוג, המאופיינות בשיתוף ברגשות, בהקשבה ל"אחר" ובניסיון להבין כיצד המציאות נראית מנקודת מבטו. הדיון מתמקד בסוגיית ההשפעה הפרדוקסלית של ההקשר הפוליטי-החברתי כפי שנמצאה בניתוח המפגשים הבין-קבוצתיים במחקר זה. ממצאים אלו שופכים אור על תפקידן האפשרי של סדנאות מפגש על רקע מציאות אלימה של קונפליקט עיקש.

מילות מפתח: סדנאות מפגש; יהודים וערבים בישראל; הקשר פוליטי; מאפייני שיח.

ברפרטואר הפסיכולוגי (Bar-Tal & Teichman, 2005). נראה לנו, אם כך, כי כל ניסיון להתמודדות עם הקונפליקט על מנת להגיע לתובנות ולליבון תלוי במידה רבה בהקשר הפוליטי-היסטורי.

אף על פי שסדנת מפגש בין-קבוצתי מתקיימת במה שלוין מכנה "אי תרבותי" (לוין, 1989) והיא מנתקת, או מנסה לנתק, את המשתתפים מחיי היום יום שלהם, נראה לנו חשוב לברר ולבחון אם וכיצד המציאות הנוצרת בה מושפעת מן האירועים במציאות החיצונית. בכך יש משום היענות לקריאתו של גרגן (Gergen, 1973), אשר במאמר ביקורת על תאוריות פסיכו-חברתיות והקשרן ההיסטורי, קרא למחקר הפסיכו-חברתי לעגן עצמו באופן שיטתי ומובהק יותר בהקשרים המקרו-חברתיים. הקשרים חברתיים, טען גרגן, משתנים לא רק מעבר לתרבויות ולסיטואציות, אלא גם לאורך זמן. גם פטיגרו (Pettigrew, 1998) הדגיש במאמר סקירה ביקורתי על השערת המגע הבין-קבוצתי, כי ההקשר החברתי של התפתחות חברתית הוא אכן "truism" (אמתה), אך בדרך כלל נוטים להתעלם ממנו במחקר הפסיכולוגי (בוודאי נכון הדבר לגבי הפסיכולוגיה החברתית האמריקנית).

המחקר שנתאר במאמר זה ניסה לבחון את שאלת ההשפעה של הסיטואציה הפוליטית-חברתית על מהלכם ועל תוצאותיהם של מפגשים בין-קבוצתיים בין ערבים ליהודים בישראל. מתוך הנחה כי למציאות הפוליטית יכולות להיות השתמעויות לגבי מפגשים בין-קבוצתיים, השוונו שתי קבוצות של סטודנטים יהודים וערבים אזרחי ישראל, אשר קיימו פגישות בתקופות שונות של הקונפליקט הישראלי-פלשתינאי. הסדנה הראשונה נערכה בתקופת שיחות השלום אחרי הסכמי אוסלו (1996/7) והשנייה – בתקופת אינתיפאדת אל-אקצא (2001/2). המציאות בשתי התקופות שבהן התקיימו הסדנאות הייתה שונה מאוד מבחינת השיח הציבורי ומבחינת רמת האלימות בין שני העמים. האירועים בתקופת אינתיפאדת אל-אקצא ואירועי אוקטובר 2000 במגזר הערבי בישראל שינו באופן דרמטי את הדרך שבה תפס כל צד את הקונפליקט ואת הקבוצה היריבה; כלומר אירוע דרמטי ומתמשך זה במציאות הקונפליקטואלית שינה תפיסות ורגשות בציבוריות בארץ, הן בקרב היהודים והן בקרב הערבים. נוסף על כך, במהלך התקופה שבה התקיימו הסדנאות, שתי החברות האלה (הערבית והיהודית בישראל), כל אחת בדרכה ועל פי אופייה – עברו תהליך של מעבר מחברות בעלות אוריינטציה קולקטיביסטית לחברות אינדיווידואליסטיות ופולרליסטיות יותר (Sagy, Orr, Bar-On & Awaad, 2001). תהליכים חברתיים אלו עשויים היו אף הם להשפיע בדרכם על אופי השיח במפגש הבין-קבוצתי.

האם החוויות השונות במציאות מייצרות רפרטואר שונה של השיח הבין-קבוצתי בסדנה? במאמר נתייחס להשפעה שהייתה לקונפליקט הישראלי-פלסטיני על התהליכים בתוך הקבוצה, ונבחן את ההבדלים באיכות השיח הבין-קבוצתי ברמת המיקרו על רקע האירועים ברמת המקרו.

תבוא

מציאת דרכים לאפשר דו-קיום בין קבוצות בקונפליקט היא אתגר משמעותי ומעצב בקונפליקטים אתניים חמורים (Ross, 2000). אחד הכלים המשמשים את המאמצים לשיפור היחסים והתפיסות ההדדיות של קבוצות בקונפליקט הוא קיום מפגשים בין-קבוצתיים לצורך קידום דיאלוג (Salomon, 2002). ואמנם, המחקר בתחום זה של מפגשים בין-קבוצתיים על רקע קונפליקטואלי התפתח רבות בעשורים האחרונים, תוך ניסיון לאתר את התנאים המקדמים את מטרות המפגש (Pettigrew, 1998).

הספרות המחקרית, אשר בחנה את התנאים ליצירת מפגש פורה ויעיל, התבססה על תאוריית המגע או הרחיבה אותה (Allport, 1954) והתייחסה בעיקר לתנאים בתוך הסיטואציה של המפגש (Pettigrew, 1998). למעשה, תאוריית המגע, כולל הפיתוחים המאוחרים יותר שלה, המליצה על תנאים שונים בסיטואציה של המפגש שעשויים לתרום למגע בין הקבוצות הנפגשות. בין היתר, הודגשו חשיבות בניית המפגש על בסיס הסכמה בין הסמכויות הרלוונטיות, קיום המגע על בסיס שוויוני בין הקבוצות והפעלה של פעילויות שיתופיות. מחקר רב ומגוון אישש את התאוריה ואף הרחיב ועידן את התנאים הנדרשים (לסקירה ראו Pettigrew, 1998).

ברם הדגש על הסיטואציה, הן בתאוריה והן במחקר, והניסיון לבחון גורמים סיטואציוניים בבניית המפגש הבין-קבוצתי התייחסו בדרך כלל לסיטואציה המבנית ברמת המיקרו, כלומר להבניית המפגש עצמו ולהשפעת מבנה זה על שינוי העמדות של המשתתפים בקבוצות (Sagy, 2002). כמעט שלא ניתן למצוא בספרות בחינה אמפירית של פוריות ויעילות המפגשים הבין-קבוצתיים על רקע שינויים בסיטואציה ברמת המקרו הסוציו-פוליטית. פרט למחקרים מעטים וספורדיים (למשל בר וברגל, 1995; הרץ-לזרוביץ וקופרמינץ, 1996), ההשפעה של המצב הפוליטי-חברתי ברמת המקרו על המפגש ותוצאותיו לא נבחנה באופן שיטתי. לחסר זה ננסה להתייחס במאמר הנוכחי.

בר-טל וטייכמן (Bar-Tal & Teichman, 2005) הדגישו את השפעת ההקשר הפוליטי-היסטורי של קונפליקט עיקש על התפתחותו של רפרטואר פסיכולוגי שלילי, המתקיים כל עוד ההקשר של הקונפליקט ממשיך לייצר איום ולחץ על החברות המצויות בקונפליקט. ההקשר הפוליטי של הקונפליקט לאורך זמן עשוי להיות, אם כך, אחד הגורמים המשמעותיים בעיצוב ובשינוי סטראוטיפים, דעות קדומות ורגשות כלפי היריב. עם זה, ממצאי מחקרים בתחום מורים כי הרפרטואר הפסיכולוגי הבין-קבוצתי איננו יציב ועשוי להשתנות כשחל שינוי בקונטקסט, כלומר כאשר כתוצאה מאירועים מרכזיים אשר מעבירים מידע אלטרנטיבי ששולל את הסטראוטיפים, חלים שינויים באופי הקונפליקט (Bar-Tal & Sharvit, 2005). דוגמה בולטת לכך היא ביקורו של הנשיא המצרי אנואר סאדאת בישראל וחתירת הסכם השלום עם מצרים שבאה בעקבותיו. אירוע זה גרם בקרב הישראלים לבקעים בתפיסה הכוללנית הסטראוטיפית של "הערבים" ולשינוי משמעותי

ההשתתפות בקבוצה (Bargal & Bar, 1994). בשנים האחרונות התפתחה גישה נוספת למחקר בתחום, המנסה לתאר ולנתח את התהליך הקבוצתי ואת הדיאלוג הבין-קבוצתי (Salomon, 2002). סוג זה של מחקר, שבו נבדק התהליך הקבוצתי באמצעות שיטות מחקר איכותניות, הפנה את המוקד לתהליכים המתרחשים במפגשים ולא רק לבחינת השפעת המפגש על עמדות המשתתפים ועל התנהגותם. מחקרים תהליכיים כאלו העלו תופעות אופייניות החוזרות על עצמן בהקשר של המפגש הבין-קבוצתי. אחת מתופעות אלו היא המתח בין המציאות הפנימית בקבוצה ובין המציאות החיצונית (כ"ץ וכהנוב, 1990; Sagy, 2002).

גישה זו גם הובילה לבנייתו של כלי ייחודי להערכת התהליך הקבוצתי (Steinberg & Bar-On 2002). המחקר הנוכחי השתמש בכלי זה (אשר יפורט להלן בפרק השיטה), כדי לאפיין את איכות השיח הבין-קבוצתי בשתי סדנאות שהתקיימו באוניברסיטת בן-גוריון בנגב. השאלות שליוו אותנו במחקר היו:

1. מה היו אפיוני השיח הבין-קבוצתי בכל אחת מהסדנאות?
2. האם במהלך כל אחת מהסדנאות תהיה התפתחות בכיוון של דיאלוג?
3. האם יימצאו הבדלים בין שתי הסדנאות על רקע המציאות הפוליטית השונה?

שיטה

החשתתפים

במחקר נותחו שתי סדנאות אשר התקיימו במסגרת קורס אקדמי באוניברסיטה. מטרת הסדנאות, כפי שהוגדרו על ידי יוזמיהן (מרצים באוניברסיטת בן-גוריון בנגב), היו ליצור תנאים שיעודדו מפגש גלוי ושוויוני בין שתי הקבוצות, המייצגות מציאות קונפליקטואלית ולא שוויונית, וליצור תהליך קבוצתי אשר יאפשר למשתתפים להגיע ל"רגעים של דיאלוג", כלומר יקדם את ההבנה בין הצדדים.

כל סדנה נמשכה שנת לימודים אחת. בסדנה הראשונה (1996/7) השתתפו תשעה סטודנטים יהודים ושמונה ערבים אזרחי ישראל. בסדנה השנייה (2001/2) השתתפו שמונה יהודים ושמונה ערבים. המשתתפים למדו במחלקות שונות באוניברסיטה, חלקם לתואר ראשון וחלקם לתואר שני. הקורס האקדמי הוא קורס בחירה, ומשתתפיו נבחרו לאחר ריאיון קצר. הקבוצות נפגשו פעם בשבוע, וכל מפגש ארך שעתים-שלוש שעות. המפגש התנהל בשפה העברית. אחת לשלושה שבועות נערכו מפגשים חד-לאומיים (בעברית ובערבית). כל אחת מהסדנאות הונחתה על ידי זוג מנחים, יהודי וערבי. המנחים בכל אחת מהסדנאות היו שונים.

הסדנאות נצפו על ידי המרצים וסטודנטים לתואר שני ושלישי באמצעות מראה חד-כיוונית. חלקן גם צולמו לצרכי המחקר. משתתפי הסדנה היו מודעים לתהליך המחקרי והביעו את הסכמתם לכך בתחילת הסדנה.

קבוצות מפגש של יהודים וערבים בישראל – פעילות ומחקר

פעילויות של מפגשים בין נוער וצעירים יהודים וערבים התפתחו בישראל מאז תחילת שנות השמונים. מפגשים אלו התמקדו בעיקר בשאלות היחסים הקונפליקטואליים והאפשרות לדו-קיום בין שתי הקבוצות הלאומיות בישראל (אמיר ובן-ארי, 1987; בר וברגל, 1995; כ"ץ וכהנוב, 1990). המטרות המוצהרות והסמויות שיוחסו למפגשים על סוגיהם השונים על ידי יוזמיהם, מתכנניהם ומשתתפיהם, היו מגוונות. המטרה המוצהרת הייתה בדרך כלל להביא לשינוי בתפיסות הדדיות ביחסים הבין-קבוצתיים; זאת כדי להפחית את העוינות ולהגביר את יכולת הקיום ההדדית בין הקבוצות הקונפליקטואליות (כ"ץ וכהנוב, 1990).

בספרות המחקרית הסוקרת את המפגשים בין יהודים וערבים, ניתן למצוא תיאור של סוגי מפגשים הבנויים בהתאם לגישות שונות של יחסים בין-קבוצתיים. מחד גיסא, מתקיימים מפגשים הרואים במרכיב הפסיכולוגי האישי והבין-אישי מרכיב מוביל בהתפתחות הקבוצה הנפגשת. אלו קבוצות המבוססות בעיקר על ההנחה שהיכרות אישית תתרום לשינוי התפיסות הסטראוטיפיות, העמדות והיחסים (Pettigrew, 1998). סוג אחר של מפגש הוא זה המדגיש את הזהות הקבוצתית ואת יחסי הכוח האסימטריים ומצמצם את ההזדמנויות ליצירת יחסים חברתיים, קרבה ואמון בין המשתתפים (כ"ץ וכהנוב, 1990).

גישה נוספת – אינטראקציונית – רואה בהקשר המצבי שבו מתקיים המפגש גורם משמעותי בהתפתחות הקבוצה ובהתנהלותה בין שני ה"קטבים" – האישי והקבוצתי-פוליטי. גישה זו רואה בתנאים הסיטואציוניים של המפגש ובייצוגים הקוגניטיביים של הסיטואציה משתנה מתוך בעל עצמה במגעים הבין-קבוצתיים (McGuire, McGuire & Cheever, 1986). המשתנה הסיטואציוני יכול להיות ברמת המיקרו (למשל הסיטואציה המובנית במפגש עצמו [שגיא, שטיינברג ופחיראלדין, 2002]), או ברמת המקרו (הסיטואציה החברתית והפוליטית שבה מתרחש המפגש). כאמור לעיל, רמת המיקרו נבחנה במחקרים רבים, תוך הרחבת השערת המגע ועידונה (Pettigrew, 1998). רמת המקרו, למרות הרלוונטיות שלה למפגש הבין-קבוצתי, נחקרה במידה מועטה. אחד המחקרים שהתייחס להשפעת האירועים היום יומיים בתקופת האינתיפאדה (סוף שנת 1987) על אופי המפגשים בסדנה, מצא כי התעצמות הקונפליקט ברמת המקרו במהלך המפגשים יצרה עוינות מוגברת בין המשתתפים והפריעה לתהליך הדיאלוג (Hertz-Lazarowitz, Kupermintz, & Lang, 1998).

המידע בספרות האמפירית בתחום זה של קבוצות דיאלוג כלל בדרך כלל דיווחים קצרים, שנכתבו לעתים קרובות על ידי המארגנים עצמם (Fisher, 1990). מקור מידע אחר היה מחקרי עמדות אשר בחנו את השינוי בעמדות המשתתפים בעקבות

"הכלת השוני": המשתתפים מדברים בפתחות על מחשבותיהם, מביעים רגשות שליליים וחיוביים, שואלים שאלות לקבלת מידע או להבהרה, מקשיבים זה לזה, מגיבים לדברי האחר בצורה לא שיפוטית. כמו כן ניכרים אצלם סימני היווצרות של הבחנות וניסיון להבין את המציאות מנקודת מבטו של האחר.

ניתוח הטקסטים נערך על ידי אחת מכותבות המאמר. תמלילי הדיונים בכל מפגש חולקו לקטעים, על פי הנושאים שבהם דנה הקבוצה. כל קטע סווג על פי הטיפולוגיה שתוארה לעיל.

נוסף על כך, נבנתה תכנת מחשב להצגה גרפית של קטגוריות השיח. התכנה קלטה שורות טקסט המבוססות על תמלילי הדיונים ואפשרה להגדיר לכל שורה את קטגוריית השיח המתאימה. התכנה חישבה את הנתונים הסטטיסטיים של כל מפגש לחוד, והם מוצגים להלן בהיסטוגרמות, המראות את הפרופורציות של קטגוריות השיח השונות שמופיעות במפגשים.

ממצאים

השאלות במחקר התייחסו, כאמור, להבדלים באפיוני השיח הבין-קבוצתי על רקע המציאות החיצונית השונה בשתי הסדנאות. שאלנו לגבי מקומם במפגשים של המציאות הקונפליקטואלית והאירועים המייצגים אותה ולגבי מידת השפעתם על תוכן המפגש ועל האופן שבו התנהל השיח הבין-קבוצתי. להלן נציג ניתוח השוואתי מפורט של הממצאים המתייחסים לשאלות אלו. הניתוח כולל: (א) ממצאים כמותיים (איורים) של מאפייני השיח לאורך כל אחת מהסדנאות; (ב) השוואה של אפיוני השיח תוך שימוש בדוגמאות ובציטוטים מדברי המשתתפים.

ממצאים כמותיים של מאפייני השיח

איורים 1 ו-2 מציגים את הממצאים הכמותיים. האיורים מורים כי שתי הקבוצות עברו תהליך של התפתחות בכיוון של מטרות הסדנה. כלומר, במהלך השנה חל בשתיהן תהליך תוך-קבוצתי של התקדמות, אשר התבטא בהפחתה בשיח אתנוצנטרי ובהגברת השיח הדיאלוגי. עם זה, שתי הסדנאות נבדלו זו מזו באופן משמעותי, הן באופן ההתקדמות והן בעצמתה, והדבר בא לידי ביטוי בקטגוריות השיח בכל אחת מהקבוצות.

באיור 1, המציג את קטגוריות השיח ב"סדנת שיחות אוסלו", ניתן לראות את קטגוריית "השיח האתנוצנטרי" כקטגוריית השיח הדומיננטית. קטגוריה זאת הופיעה כמעט בכל המפגשים, למעט שלושה, והייתה 35.8% בממוצע מהשיח בכל המפגשים. הקטגוריות "שיח אתנוצנטרי" ו"התקפה", המייצגות חוסר הקשבה, התקפות והאשמות הדדיות, היו יחד 48% מכלל השיח. במהלך השנה חל שינוי מסוים כתוצאה מתהליך ההתפתחות שהקבוצה עברה, ונוספו גם קטגוריות שיח אחרות. שינוי זה בא לידי ביטוי בהופעת קטגוריות שיח דיאלוגיות, במחצית השנייה של הסדנה. עם זאת, "שיח אתנוצנטרי" עדיין היה הקטגוריה הדומיננטית.

מפגשי הסדנה הראשונה, להלן "סדנת שיחות אוסלו" (1996/7), התקיימו בתקופה שאופיינה בעיקר בדיווחים על שיחות שלום. במהלך השנה אירעו מספר פיגועים נגד ישראלים, וכלי התקשורת דיווחו מדי פעם על מקרי אלימות של חיילים נגד פלסטינים. מפגשי הסדנה השנייה, להלן "סדנת האינתיפאדה" (2001/2), התקיימו בתקופת אינתיפאדת אל-אקצא. בתקופה זו התרחשו יום יום מקרי אלימות: מבצע "חומת מגן", פעילות צבאית נרחבת בשטחים הכבושים ופיגועי התאבדות של פלסטינים בישראל.¹

איסוף הנתונים

כל המפגשים, כאמור, נצפו מאחורי מראה חד-כיוונית. רוב הדיונים תועדו באמצעות הקלטות וצילום וידאו ותומללו.

כלי החקירה

הדיונים בשתי הסדנאות נותחו בעזרת טיפולוגיה לסיווג שיח (Steinberg & Bar-On, 2002). הטיפולוגיה כוללת שבע קטגוריות המבחינות בין סוגי שיח שונים. את הקטגוריות ניתן להציב תאורטית על פני ציר שרמתו הנמוכה ביותר היא "שיח אתנוצנטרי" ורמתו הגבוהה ביותר היא "רגע של דיאלוג".

לצורך בחינת שאלות המחקר במאמר הנוכחי, בחרנו להציג את ניתוח הסדנאות תוך שימוש בארבע מהקטגוריות, הנמצאות בשני קצות הציר. "שיח אתנוצנטרי" ו"התקפה" מייצגות מונולוגים המובילים בדרך כלל למבוי סתום, לעומתן "דיון אינטלקטואלי" ו"הכלת השוני" מייצגות שיח דיאלוגי המוביל להבנה.

סיווג השיח נעשה על פי הקריטריונים הבאים:

"שיח אתנוצנטרי": המשתתפים משתמשים בטיעונים, אינם מתחלקים ברגשות, ההתייחסות זה לזה היא בצבעים של שחור-לבן: "אני צודק ואתה טועה". השיח נוטה להיות מבוסס על תפיסה סטראוטיפית ופשטנית של ה"עצמי" ושל ה"אחר", מעין דו-שיח בין חירשים.

"התקפה": המשתתפים מאשימים את ה"אחר", משתמשים בתוויות כמו: "אתם גזענים, נאצים, טרוריסטים" וכו'. צד אחד אומר דברים המתפרשים על ידי האחר כמאיימים. בניגוד לקטגוריה הראשונה, צד אחד מתייחס באופן פעיל לשני, אולם הדיבור הוא עדיין אתנוצנטרי באופיו.

"דיון אינטלקטואלי": המשתתפים משתמשים בטיעונים, אינם מספרים סיפורים אישיים ואינם מביעים רגשות, אולם הם מקשיבים ל"אחר" ומגיבים לטיעונו. הדיון עשוי להביא להבנה קוגניטיבית של הצד השני.

¹ תיאור מפורט של האירועים ניתן למצוא באתר העיתון הבריטי 'גרדיין': <http://www.guardian.co.uk>

באופן כללי, ניתן לראות כי בשנה שבה התרחשה אינתיפאדת אל-אקצא, אופי השיח היה שונה מאוד מזה שב"סדנת הסכמי אוסלו". הכיוון של ההבדל היה פרדוקסלי. בניגוד למצופה, דווקא ב"סדנת שיחות אוסלו" אופי השיח היה אלים יותר, אתנוצנטרי יותר ודיאלוגי פחות מאשר ב"סדנת האינתיפאדה". ב"סדנת אוסלו", אירועים בודדים של מציאות אלימה בחוץ (כגון: ירי על מכונית, הריגת אם ובנה ליד בית אל, פיגוע שבו נהרגו יהודים שישבו בבית קפה בתל אביב והתעללות בפלסטינים על ידי חיילי מג"ב), השפיעו על אופי המפגש. השפעה זו באה לידי ביטוי בירידה בולטת בקטגוריות השיח הדיאלוגיות. לעומת זה, "סדנת האינתיפאדה", שהמציאות היום יומית בחוץ הייתה אלימה באופן בולט לאורך כל שנת התקיימותה, התאפיינה בקטגוריות שיח דיאלוגיות.

ניתוח תוכן של המפגשים

ניתוח תוכן השיח במפגשים נערך בעזרת כלי המחקר שהוזכר לעיל – הטיפולוגיה לסיווג שיח (Steinberg & Bar-On, 2002). להלן נציג ניתוח תוכן של מפגשים אחדים בשתי הסדנאות. ננסה להדגים את אפיוני המפגשים בציטוטים מדברי המשתתפים.

סדנת "שיחות אוסלו" (1996/7)

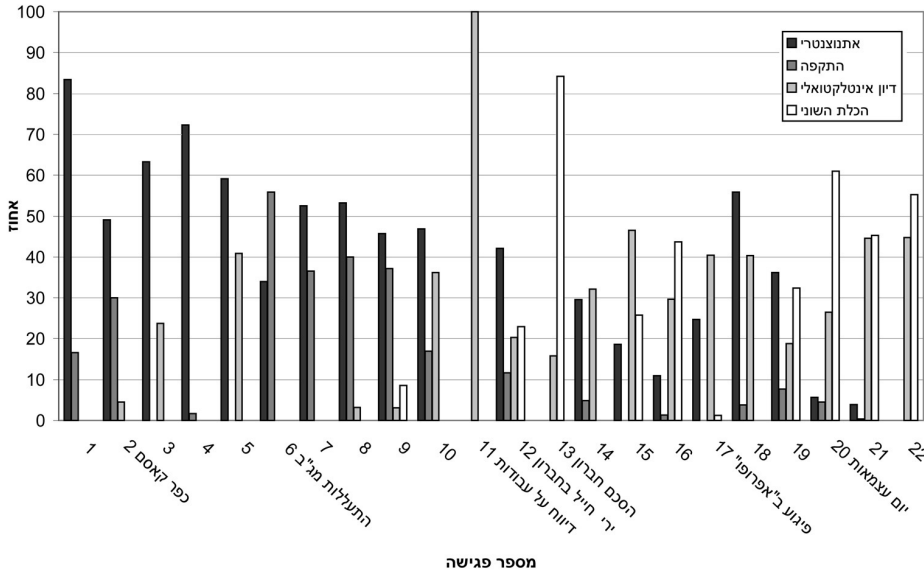
במהלך סדנת "שיחות אוסלו" הסיטואציה הפוליטית הייתה, כאמור, של שיחות שלום ושל התקרבות בין הצדדים בקונפליקט בעקבות חתימת ההסכמים.² אולם למרות המצב הפוליטי ה"דיאלוגי" ברמת המקור, דווקא במפגש הקבוצתי הביטויים הדיאלוגיים היו מעטים. בניתוח השיח במפגשים כמעט שלא מצאנו דוגמאות שבהן בא לידי ביטוי הקשר שבין קטגוריות השיח בקבוצה לבין ההתרחשויות בזירה הפוליטית הישראלית-פלסטינית. הנושאים שעליהם התדיינו המשתתפים בסדנה זו היו בדרך כלל נושאים קונפליקטואליים שהעלו החברים הערבים בקבוצה. חברי קבוצת המיעוט ניסו להעביר לקבוצה את מצבם הקולקטיבי הקשה. הם התייחסו בעיקר לתחושת הקיפוח והניכור שלהם במדינה וביטאו את ציפיותיהם לשוויון זכויות אזרחי, תוך הכרה בזוהתם הלאומית הפלסטינית. הם גם הדגישו מאוד את הזדהותם עם אחיהם הפלסטינים בשטחים הכבושים. דוגמה לכך הוא הדיון שהתנהל במפגש הרביעי:

אבנר: אני מצפה שתהיו אזרחים שווי חובות ושווי זכויות כמוני. כל מה שאני אעשה, אני רוצה שאתה תעשה כדי לקבל את מה שאני מקבל... כל אחד יכול לחיות איך שהוא רוצה בבית שלו, אבל כן יש לי בעיה עם ההגדרה שלכם... נאסר אמר שכשתקום מדינה פלסטינית, הוא לא רואה את עצמכם כאן כמיעוט. אני חושב, לפי ההגדרה הרציונלית שלי, שאתם כן תהיו מיעוט כמו כל המיעוטים האחרים.

² ראו פירוט ב- <http://www.mideastweb.org/timeline.htm>

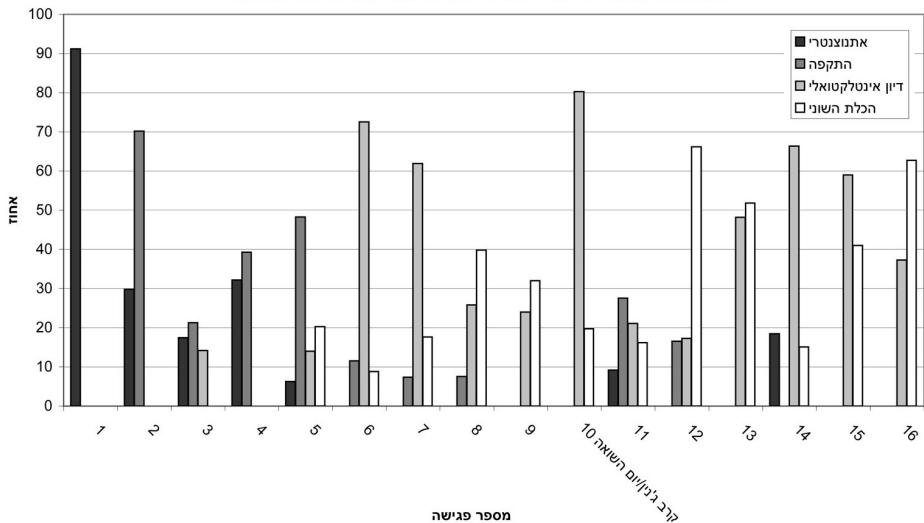

איור 1
ממצאים כמותיים של מאפייני השיח בפגישות סדנת 1996/7

לעומת זה, באיור 2, המציג את קטגוריות השיח ב"סדנת האינתיפאדה", הקטגוריות הדומיננטיות היו "דיון אינטלקטואלי" ו"הכלת השוני". הקטגוריה "שיח אתנוצנטרי" בלטה אמנם מאוד בארבעת המפגשים הראשונים, אך במהלך השנה רווחו יותר קטגוריות השיח הדיאלוגיות, המאופיינות בהקשבה הדדית ובהתייחסות לדברי ה"אחר".

איור 2
ממצאים כמותיים של מאפייני השיח בפגישות סדנת 2001/2

הגדוד הורד לדרגת סגן ונדון לשלושה חדשי מאסר על תנאי. יש הרבה מקרים כאלה...
ירון: אתה רוצה להגיד שזאת תופעה קבועה?... אנחנו לא רואים בזה דבר נורמלי...

השיח הבין-קבוצתי התנהל בסגנון של טיעונים, שחלקם נוסחו בצורת שאלות רטוריות. כל צד נראה מרוכז בעצמו ובטיעונו, תוך התעלמות מהמסרים של הצד האחר. כשצד אחד התקיף, השני התגונן. האירוע התפרש באופן שונה על ידי כל קבוצה. היהודים לא התייחסו לרגשות הערבים, כנראה מתוך הצורך לשמור על דימוי עצמי חיובי שלהם. אי-היכולת להתייחס לרגשות של הצד הנפגע גרם לפירוד ולהתרחקות. התוצאה הייתה הסלמה בהאשמות הצד השני, כפי שניתן לראות בהמשך:

פטמה: זה נקרא דה-הומניזציה של האדם. אנשים שסבלו מהשואה... חייבים לדעת איך זה הסבל... ופתאום הם עושים את הדברים האלה...
נאסר: אני לא רואה הבדל בין הבן אדם הזה לבין מה שעשו לכם...
אבנר: (מרים את קולו): ההשוואה הזאת היא בכלל לא במקום. אין בכלל מה להשוות בין הדברים...
נאסר: (כמעט צועק): אל תגיד לי מה להשוות... זה לא המיליונים ולא המספרים. מקרה אחד שווה לשישה מיליון. זה לא הכמות, זו האיכות... למה אסור לי להזכיר את השואה ולכם מותר?...
אבנר: אתה לא מבין את נושא השואה. זה אירוע היסטורי והוא גרם להריגה של... נרצחו שישה מיליון אנשים.
נאסר: זה לא עושה עליי רושם. אם הורגים פלסטינים, אז זה כמו להרוג אזרחים.

שני הצדדים הציגו את עמדותיהם בצורת טיעונים. כל צד היה מקובע בעמדתו, בעודו מצפה שהשני יבין אותו. נראה היה שתחושת הפגיעות והקרבנות לא אפשרה להכיר בסבלו של האחר ולהבינו. הדיון נשמע כמו שני מונולוגים שאינם נפגשים. התוצאה הייתה הרגשה של מבוי סתום וייאוש של המשתתפים.

דוגמה נוספת לקוחה מהמפגש השמיני, לאחר פיגוע ירי ליד בית-אל שבו נהרגו אם ובנה בן ה-12. הפעם היהודים היו הצד שנפגע. גם כאן "השיח האתנוצנטרי" חזר על עצמו. חנית פתחה את המפגש. הבעת פניה ונימת דיבורה הביעו כעס וכאב.

חנית: נשבר לי. מעניין אותי מה דעתם של הערבים לגבי מה שקרה אתמול בבית אל...
עבד: אנחנו מגנים דברים כאלה... את חושבת שצריך להפסיק את תהליך השלום?...
חנית: אלה דברים שהם מאוד חמורים... זה כמו שמישהו פגע בי ואחר כך אני אגיד "לא חשוב, בוא נלך למסעדה".
עבד: ומה את חושבת, מה המטרה של מי שעשה את זה?

אחמד: בשבוע שעבר דיברנו על זה שאנחנו מדברים על שטחים. ויתרנו על יפו, חיפה... אז אנחנו רוצים שתוותרו... תפסיקו להיות כובשים. תחזירו לאחים שלנו...

פטמה: כשתפסיקו להיות כובשים... כשתרדו מרמת הגולן...

ירון: מה מעניין אותך רמת הגולן?

פטמה: כי אני פלסטינית.

נאסר: אני רוצה לסיים את הלימודים ולעבוד, מגיע לי? ואיך אני יכול לעבוד במדינה יהודית?

קטגוריית השיח שאפיינה את הדיון בקבוצה הייתה "שיח אתנוצנטרי". התנהלו במפגש שני מונולוגים שלא נפגשו. דבריו של אבנר שיקפו רטוריקה ליברלית ודמוקרטית וגישה שוויונית לכאורה, אולם הסתתרו מאחוריהם חשדנות וקושי להכיר בזהות הלאומית הפלסטינית של הערבים. מבחינתו, הם תת-קבוצה בחברה הישראלית. את הערבים, לעומת זה, העסיקו מאוד חוסר השוויון במדינה והכיבוש.

אחדים מהמפגשים בסדנה התקיימו על רקע אירועים אלימים בחוץ. מה קרה בסדנה באותם מקרים?

הביטוי הראשון לאירוע חיצוני אלים הייתה צורת הישיבה בחדר. המשתתפים ישבו בנפרד, קבוצה מול קבוצה. השיחה התנהלה במונחים של "אנחנו" מול "הם", צודק מול אשם, קרבן מול פוגע. הדיון התמקד סביב פגיעות וסבל, אולם כל צד דיבר על הסבל והפגיעות של עצמו. מאפייני השיח חזרו על עצמם: האירוע המסוים עורר בצד הנפגע רגשות עזים וציפייה שהצד השני יכיר באחריותו לגרימת הסבל והכאב. אולם המשתתפים לא דיברו ישירות על רגשות. דבריהם נוסחו בדרך כלל כהאשמה וכהתקפה. תגובת הצד השני הייתה ניסיון להסיט את הדיון מהאירוע, התעלמות מהרגשות הגלויים והסמויים של האחר, דיבור במונחים כלליים, התגוננות והצדקה עצמית. האירוע בהווה הוסבר במונחים של תפיסות קיימות, והדיון בקבוצה עוד העמיק את חוסר ההבנה בין הצדדים. נביא להלן מספר דוגמאות למפגשים כאלו.

המפגש השישי של הסדנה נערך על רקע התעללות חיילי מג"ב בפלסטינים שנכנסו לירושלים ללא היתר. נאסר פתח את המפגש השישי והעלה את האירוע.

נאסר: השבוע התגלה המקרה עם מג"ב של אלה שהתעללו בפועלים פלסטינים. הם טוענים, שזה מקרה בודד, אבל זה לא המקרה היחיד.

אבנר: הרוב טוען שזה לא מקרה שכיח, אבל גם מפקד מג"ב טוען שהוא יודע שזה לא המקרה היחיד.

עבד: אני רואה שזה שכיח... כשדיברנו על כפר קאסם... היהודים גינו את זה, אבל זה קורה גם היום...

אבנר: מה אתה מצפה שנגיד?

עבד (מרים את קולו): תגיד לי מה אתה אומר על זה... זה קרה בשנות החמישים והיום זה גם חוזר על עצמו.

נאסר (קורא מהעיתון): אחד העצורים מת כתוצאה ממכות שקיבל... מפקד

אולם בשונה מסדנת 1996/7, שבה כל אירוע בחוץ הועלה מידית לדיון בקבוצה, בסדנת 2001/2 האירועים במציאות החיצונית כמעט לא הוזכרו במפגשים. נראה שנוצר בהדרגה שיח תוך-קבוצתי אוטונומי וייחודי. גם כאשר דיברו המשתתפים על תחושה כללית של ייאוש מ"המצב", השיח לא כלל התייחסות לאירועים מיוחדים שהתרחשו באותו הזמן.

דוגמה אופיינית לדיון שהתקיים על רקע אירועים אלימים במיוחד, לקוחה מהמפגש השישי. מפגש זה התקיים אחרי סוף שבוע שבו נהרגו 25 אזרחים ישראלים בשלושה פיגועי התאבדות. כתגובה על כך ירה מסוק ישראלי טילים קרוב למשרדי ערפאת בעזה. ביום המפגש נמשכו פעולות התגמול שבמסגרתם פגעו מסוקים ומטוסים במטרות של הרשות הפלסטינית בגדה המערבית. אף אחד מאירועים אלימים אלה לא הוזכר באופן ישיר במפגש הבין-קבוצתי. בשונה מ"סדנת שיחות אוסלון", כאן לא הוטחו האשמות הדדיות, קולקטיביות. לעומת זה, התפתח במפגש זה, ובהדרגה רבה, שיח פנימי הכולל מרכיבים דיאלוגיים ברורים. בעיקר בלט השיח על הצורך המשותף לפעול יחד לשינוי המצב. משתתף ערבי, אחמד, אשר פתח את המפגש, הביע תחושות של תסכול מ"המצב". המשתתפים המשיכו לשוחח על "מעגל הקסמים" של פיגועים ופעולות תגמול. שני הצדדים הסכימו ביניהם שכל עוד הכיבוש נמשך, ההסלמה באלימות היא בלתי נמנעת. בהמשך, התחילה חשיבה משותפת על אופן התגובה המתאים ל"מצב". הועלו רעיונות:

חנה: כל הזמן יש לי את הדוגמה של "ארבע אמהות" ולבנון, והנה יצאו מלבנון... ולכן אני חושבת שיש השפעה למאבק חברתי...

אלון (מספר על שירות המילואים שלו): אני רק רוצה להישאר בחיים. אני רואה פלסטיני, ואני מפחד ממנו. אני יודע שהוא שונא אותי ואילו הייתי במקומו הייתי גם שונא את עצמי, ואני פשוט שונא ומקלל את המנהיגים. אולי נתקומם כולנו, כמו בארגנטינה...

מוחמד: צריך לעשות משהו בסגנון של "ארבע אמהות"...

פטמה: הבעיה ששני העמים לא מכירים אחד את השני. פה בסדנה צריך לשמוע את האחר. המשפחה וחברים שואלים אותי "מי הם היהודים?" בסדנה אני מרגישה שאני עוברת תהליך חשוב...

מוחמד: לי חשוב שיתייחסו אלי כמוחמד, לא רק כערבי.

נועה: אנחנו שוב מגיעים לשאלה האם יש טעם למה שאנחנו עושים פה... אנחנו באים להקשיב? אנחנו באים לפתור את הבעיות? אולי צריך לעשות משהו קונסטרוקטיבי יחד...

השיח אופייני ב"הכלת השוני". נראה היה כי הקבוצה השכילה לפתח דיון אוטונומי משלה: דיון דיאלוגי, שאינו מתנהל תוך האשמת ה"אחר", אלא מתוך תחושה שכל צד מכיר בתרומתו ובאחריותו. ניכר ניסיון לראות את הקונפליקט כבעיה משותפת. המשתתפים דיברו על הצורך ליצור יחסי אמון ולהכיר זה את זה

מנקודת מבטה של חנית המצב נראה סימטרי: שני הצדדים פוגעים זה בזה ושני הצדדים נפגעים. בדומה למקרה הקודם, הצד הפוגע נדרש להסביר את מעשי האלימות של חברי קבוצתו. גם כאן חזר על עצמו דפוס התגובה שראינו. עבד דיבר ברמה הכללית על "דברים כאלה", שאל שאלות בקשר לתהליך השלום ולמצב, והסיט את הדיון מהאירוע הספציפי לדיון פוליטי כללי. הוא לא התייחס לרגשות שחנית (אשר משפחתה נפגעה בפיגוע טרור אחר) הביעה. כמו במפגש הקודם, נציגי הצד הפוגע נמנעו מלהתייחס לאירוע הספציפי, בעוד נציגי הצד הנפגע רצו לדבר דווקא עליו.

בשתי הדוגמאות ניתן לראות מאפיינים אשר חזרו על עצמם. אלו היו, כאמור, מפגשים שהתקיימו על רקע אירוע אלים בודד, בתקופה של ניסיונות התקרבות בין הצדדים ושיחות שלום. קטגוריות השיח במפגשים היו של "שיח אתנוצנטרי" ו"התקפה", והמשתתפים ראו את עצמם בעיקר כמייצגים את קבוצתם הלאומית. בדיונים בלשו תפיסות סטראוטיפיות שליליות של האחר. "העצמי" נתפס כשוחר שלום, לעומת "האחר" שתואר כמכשול לפתרון הקונפליקט.

לסיכום, מניתוח המפגשים ב"סדנת שיחות אוסלו" עולה שאיכות השיח כמעט ולא הושפעה מהמצב הפוליטי הכללי באותה תקופה, שהייתה מתונה יחסית ברצף של הקונפליקט הישראלי-פלסטיני. נראה כי השיח ביטא את המתח שבין הצדדים, למרות ואולי בשל ניסיונות ההתקרבות ברמת המנהיגות הפוליטית. לעומת זה, דווקא אירועים אלימים שהתרחשו בחוץ השפיעו מאוד על אופי המפגש. כמעט כל אירוע חיצוני, הן של פיגועי טרור כלפי יהודים והן של מעשי אלימות נגד האוכלוסייה הפלסטינית בשטחים, בא לידי ביטוי בולט במפגש הבין-קבוצתי והוביל להתקפות הדדיות, למונולוגים שלא נפגשו ולמבוי סתום. הקבוצה בסדנה לא הצליחה ליצור דיאלוג אוטונומי, פנים-קבוצתי. למעשה, השיח של המשתתפים בסדנה היווה ייצוג של ההשתייכות הלאומית-חברתית של כל אחת מתת-הקבוצות, וככזה הוא ביטא בעיקר את המתח שבין שתי הקבוצות הלאומיות המצויות בקונפליקט עיקש.

סדנת "אינתיפאדת אל-אקצא" (2001/2)

סדנת 2001/2 התרחשה במהלך תקופה רוויה באלימות הדדית.³ הסדנה התקיימה במהלך האינתיפאדה השנייה, שפרצה בעקבות התמוטטות שיחות השלום בין המנהיגים הישראליים והפלסטינים, ובצלם של האירועים בין יהודים וערבים ישראלים באוקטובר 2000, אשר לוו באלימות קשה ובתוצאות טרגיות של הרג צעירים. על רקע פוליטי זה, ניתן היה לצפות לשיח רווי מתח וקונפליקטואלי.

³ <http://www.guardian.co.uk/israel/Story/0,2763,611803,00.html>

אחמד: שמעתי ברדיו יהודי שעצרו אותנו בטיסה, כי חשדו שהוא ערבי והוא הרגיש מושפל. ואנחנו כל יום עוברים את זה.

נ'ח: מרגיז אותי שמסתכלים עלי אחרת, לא "ערבייה טהורה" אלא אחת שבגדה בעם שלה. אנחנו חיים ברמה גבוהה ולא עוזרים לעם הפלסטיני שגווע ברעב. גם בסעודיה לא מתייחסים יפה לעולי רגל מערביי 48... שאלו אותנו איך אנחנו מתפללים.

אחמד: באתי עם קבוצת קשישים למצרים, הגדירו אותנו כ"ערבים יהודים". כמעט הלכתי עם מישהו מכות.

הפתיחות וההתחלקות של הערבים בסיפורים האישיים וברגשות, נענו על ידי היהודים בחשיפת לבטים ושאלות קשות בקשר לקונפליקטים הפנימיים שלהם. אלון דיבר, למשל, על החוויות הקשות בזמן השירות במילואים בשטחים ועל הדילמה שלו כישראל:

אלון: אני לא רוצה להיות שם... לרדוף אחרי ילדים שזורקים אבנים... אבל יש בי גם הקול שאומר שחייבים להתגונן.

אחמד: מתי אפשר לוותר? כשמאמינים אחד לשני.

שיח מסוג זה, אשר לא נתקלנו בו בסדנת "שיחות השלום", אפיין דווקא את סדנת ה"אינתיפאדה".

בניתוח תוכני המפגש, מצאנו גם דוגמה יחידה (ולא אופיינית) למפגש שהוזכרו בו האירועים בחוץ. הדוגמה אפיינה יותר את השלב הראשוני של התפתחות הקבוצה. במפגש השלישי של הקבוצה, משתתף ערבי התייחס לאירוע אשר דווח בכלי התקשורת, על חיילים ישראלים שפגעו במכוון באמבולנס פלסטיני. על פי מקורות ישראלים, הפלסטינים השתמשו באמבולנסים להברחת תחמושת ומחבלים.

אחמד: רואים בטלוויזיה איך טנק ישראלי דורס אמבולנס.

ענת: אבל מצד שני הם מבריחים מחבלים באמבולנס.

מוחמד: משני הצדדים נהרגים אנשים סתם בגלל מדיניות של אלה שמובילים את שני העמים. גם ערבי ישראלי מפחד. אני לא זוכר מתי פעם אחרונה נכנסתי לקניון.

חסן: הדרך שלי להתמודד זה להעמיד פנים שאני צד שלישי, כאילו אני פורטוגלי או אנגלי. כל זמן ששני הצדדים כמו קניבלים, אז אני לא רוצה להיות חלק מזה. שני העמים משוגעים, אין שפויים.

מוחמד: אני פוחד ודואג כמו כולם, יש לי אח שעובד בשטחים וכמה פעמים ירו על האוטובוס שבו הוא נוסע. אני לא הולך לקניונים, לא רוצה שיפחדו ממני...

אלון: מתאבדים – זה מראה את המורל שלהם, את הרצון שלהם להגיע למדינה... חברים הצליחו לשכנע אותי לחתום על מכתב הקצינים... יש לי גם את הקול שאומר שאסור לוותר להם, שהם יכולים לזרוק אותנו לים...

מעבר לסטראוטיפים. השיח היה אישי, המשתתפים הקשיבו זה לזה, דיברו בשם עצמם, הביעו רגשות והגיבו לרגשות של חברי הקבוצה השנייה. סוג זה של דיון הוביל לעתים להבנת הצד האחר ולהסכמה. דוגמה זו אפיינה רבים מהמפגשים לאורך השנה. כלומר, בניגוד לקטגוריית "השיח האתנוצנטרי" ברמה בין-קבוצתית שבלטה ב"סדנת שיחות השלום", ב"סדנת האינטיפאדה" קטגוריות השיח הדומיננטיות היו דווקא של "דיון אינטלקטואלי" ו"הכלת השוני".

נושא האפליה של הערבים כקבוצת מיעוט עלה גם בקבוצה זו. המשתתפים הערבים הדגישו, למשל, את היחס העוין והחשדני מצד השוטרים ואת החיפושים המשפיליים שנערכים על ידי המאבטחים בכניסה למקומות ציבוריים ובאוטובוסים. במפגשי הקבוצה רווח השימוש בסיפורים אישיים אשר המחישו את מצוקתם. הסיפורים האישיים עוררו אצל הצד השני הזדהות, הבנה ורצון לשנות את המצב. לדוגמה, במפגש החמישי סיפרה פטמה תוך סערת רגשות על תקרית עם שוטר, אשר עצר אותה ורשם לה דו"ח על נסיעה ללא אורות. היא ראתה את היחס המזלזל והתוקפני כלפיה כאפליה על רקע לאומני. פטמה דברה במונחים של "אנחנו" מול "אתם", "רעים" מול "טובים", ונשמעה כועסת ומאשימה. השיח בסגנון של התקפה עורר תגובות של התגוננות מצד המשתתפים היהודים. נאמרו דברים כמו "השוטרים מתנהגים בתוקפנות ובזלזול גם כלפי יהודים", "שוטרים הם אנשים שהחיים שלהם קשים", "אין לנו מה לעשות". אילן העיר שאמנם זה לא תקין פוליטית, אבל הוא חייב לספר ש"פעם בדווים גנבו לו אופנוע והשוטרים לא העזו להיכנס לכפר הבדווי שאליו הגנבים ברחו". המסר שלו היה: "גם אתם לא כל כך 'בסדר'". נראה היה, שהדיבור במונחים של זהות לאומית בלבד עוררו תגובות של תחרות מי מהצדדים צודק יותר. אולם התגובות השתנו כאשר פטמה הוסיפה לסיפור ממד נוסף:

פטמה: חוץ מה"כובע" של ערבייה היה לי גם "כובע" של אישה. הרגשתי מה שמרגישות נשים שמתלוננות על אלימות או אונס.

יעל: האמירה שכל השוטרים "ערסים" היא גם הגנה, הכללה. נראה לי שכך אני הרגשתי כיהודייה בפולין...

פטמה: המורים הגברים בבית הספר שלי לא אהבו את זה שצעקתי על השוטר. אמרו לי: "תכניסי לראש שאת אישה ולא ככה נשים מתנהגות"...

אלון: אני מבין את ההרגשה שלך של חוסר צדק וחוסר אונים. את גם אישה וגם ערבייה. זה עורר בי את הרצון להתנקם... אותי זה יכול להטריף!

הדיון אשר התחיל כ"התקפה" קיבל מפנה, וכאשר פטמה הציגה זהות מורכבת יותר – הזהות הנשית, הוא הפך לדיאלוג. על פי תגובות יעל ואלון ניתן ללמוד כי הצגת זהות מורכבת וביטוי רגשות הובילו לשיח מסוג "הכלת השוני" ולהבנה טובה יותר של האחר.

במפגש אחר, הועלו סיפורים אישיים נוספים של משתתפים ערבים, סיפורים המתאייחסים לתחושות הזהות המורכבות שלהם, היוצרות מבוכה ומצוקה:

המחקר ניסה לבחון, כאמור, שתי סדנאות-מפגש בין ערבים ויהודים בישראל, אשר נערכו בהקשר פוליטי שונה לחלוטין. ניתן היה לשער, כי בתקופת שיחות השלום יאופיין השיח בקבוצה בהתקרבות הדדית ובניסיונות דיאלוגיים. לעומת זה, בתקופת אינתיפאדת אל-אקצא, תקופה של אירועי דמים וטרור, ניתן היה לצפות לשיח תוקפני, אתנוצנטרי וסטראוטיפי (Hertz-Lazarowitz & al., 1998).

בניגוד למצופה, הניתוחים במחקר שתיארנו כאן מעלים שלושה אפיונים אחרים, אשר מאבחנים בין הסדנאות:

1. **קטגוריות השיח:** המאפיין הבולט של "סדנת שיחות אוסלו" היה של שיח אתנוצנטרי. לעומת זאת, השיח שאפיין את "סדנת האינתיפאדה" היה של קטגוריות דיאלוגיות; כלומר דווקא על רקע אירועים אלימים ברמת המקור, התקיים שיח שכלל שיתוף בחוויות אישיות, אפשר לקבל מידע לא סטריאוטיפי וקידם את ההבנה הדיאלוגית בין הצדדים.

2. **בולטות הזהות הלאומית:** ב"סדנת שיחות אוסלו" בלטו זהויות קולקטיביות לאומיות. בקרב הערבים הודגשה הזהות הלאומית הפלסטינית והזהות עם האחים בשטחים הכבושים. ב"סדנת האינתיפאדה" ניתנה אמנם בולטות לזהויות הלאומיות, אך הופיעו באופן ברור גם זהויות אחרות (על רקע אישי, מגדרי וכו').

3. **אופן ההתמודדות עם האירועים החיצוניים:** ב"סדנת שיחות אוסלו" לאירועים החיצוניים הייתה הבלטה רבה בדיון הקבוצה; ב"סדנת האינתיפאדה", לעומת זה, לא הייתה כמעט התייחסות לאירועים בחוץ.

כיצד ניתן להבין ממצאים פרדוקסליים אלו?

לאפיונים שונים אלו בסדנאות ניתן להציע שני הסברים. ההסבר האחד קשור בהבנת ההקשר ברמת המקור ואילו השני מתייחס להבנת המשמעות של קבוצת המיקרו למשתתפיה. שני ההסברים, מטבע הדברים, קשורים זה בזה, אלא שלצורך העניין, נפרט אותם להלן בנפרד.

ברמת המקור, ניתן להבין את הסדנה על רקע אירועי אוקטובר 2000 ביישובים הערביים ואינתיפאדת אל-אקצא. אירועים קשים אלו בקונפליקט היהודי-ערבי בישראל הובילו בהדרגה לתפיסה שונה של הזהות הקולקטיבית בקרב הערבים אזרחי ישראל. בעשור שקדם לאירועים אלו, הזהות הבולטת של המיעוט הפלסטיני בישראל נטתה להדגיש את ה"פלסטיניות" יותר מאשר את ה"ישראליות" בזהות החזיה של המיעוט הערבי בישראל (Abu-Sa'ad & Yonah, 2001; Rouhana, 1993). תהליך זה כלל ניסיונות להשתתף בשיח הרשמי והלא רשמי הפלסטיני (Kaplan, רבינוביץ ואבו-בקר, 2002). מעבר לכך, נראה היה כי דווקא הסכמי אוסלו יצרו חשש מפני אבדן הזהות הלאומית של הערבים בישראל. מאז אוקטובר 2000, ניתן היה לשמוע קולות ברורים יותר לכיוון הדרישה לשותפות בחברה הישראלית דווקא ולחיזוק הישראליות, תוך שילוב הזהות והזיכרון הקולקטיבי של המיעוט

פטמה: אני רוצה להאמין שיהיה טוב. גם הצד השני לא רוצה אבדן ופחד. אני לא מבינה את המדיניות של הממשלה. השבוע זאת הפעם הראשונה שאני מתקשה לדבר עם היהודים. אפילו כשפגשתי אותך, ענת, חשבת איך אני אוכל לדבר אתך... אף פעם לא חוויתי את המועקה הזאת...

הדיון התחיל אמנם בהאשמות הדדיות קולקטיביות, אולם ניכר ניסיון של המשתתפים להגיע בכל זאת לשיח דיאלוגי. המשתתפים דיברו בשם עצמם. כל אחד ניסה להמחיש לאחרים איך הוא כפרט חווה את הקונפליקט בין שתי הקבוצות הלאומיות ומנסה להתמודד אתו. הסיפורים האישיים המחישו את מצוקתם של חברי קבוצת המיעוט, החוששים מפיגועים ובו-בזמן נתפסים כחשודים. עם זה, ההתחלקות ברגשות של צד אחד נענתה בשיתוף ברגשות גם של הצד השני. לצד ייאוש, אופי השיח האישי, כך נראה, הביא גם לביטויים של לקיחת אחריות ורצון לפעול ולשנות כקבוצה משותפת. מדברי אחמד ודפנה עלתה תפיסה של "אנחנו" משותף, שכלל את חברי הקבוצה היהודים והערבים. השימוש ב"אנחנו" הקבוצתי בלט גם בהמשך הסדנה בקשר להיבטים הפוליטיים והחברתיים של הקונפליקט. הדיאלוג הקבוצתי הפנימי אפשר תפיסה של בעיה משותפת בין שני העמים.

לסיכום, חלק גדול מהדיונים ב"סדנת האינתיפאדה" סווגו כ"הכלת השוני", כלומר, שיח דיאלוגי המוביל להבנה. הסדנה יצרה מפגש שבו המשתתפים דיברו בפתיחות ושיתפו זה את זה בלבטיהם, במחשבותיהם וברגשות שלהם. במפגש הופיעו מרכיבים של הקשבה ל"אחר" ותגובה בלתי שיפוטית. ניכר בבירור כי הקבוצה ב"סדנת האינתיפאדה" התאפיינה, נוסף על השיח הייצוגי הקולקטיבי-לאומי, גם בשיח אישי, מה שהוביל אותה ככל הנראה לשיח הדיאלוגי.

במפגש השמיני התייחסה פטמה לתהליך שעברה בסדנה:

פטמה: אני אספר על התהליך שעברתי. במפגשים הראשונים הייתי מאד לוחמנית. המטרה שלי הייתה להוציא את הכעס שלי על החברה היהודים. ראיתי בהם את הממשלה, את הכתובת לעצב שלי. הטון התחיל לרדת אחרי כמה מפגשים. אבל באותו יום של הסיפור עם השוטר, באתי עם הסיפור "תראו שאתם רעים!" הרגשתי שקיבלתי תמיכה. לא ציפיתי שהתגובות יהיו ככה... רציתי להפריד בין מדיניות של הממשלה לאנשים. היום אני באה עם רצון וצורך בתמיכה.

דיון

המחקר המוצג במאמר ניסה להתייחס לשאלה של השפעת ההקשר הפוליטי ברמת המקור על המתרחש בסדנת מפגש. סדנאות המפגש אמנם מתקיימות ב"אי תרבותי" (לויין, 1945) אך עם זה, הן אינן מתעלמות מהמציאות הפוליטית הקונפליקטואלית. נראה לנו חשוב, אם כך, להבין האם וכיצד משפיע ההקשר הפוליטי על המפגש הסדנתי.

נמצא כתורם ליצירת תחושות אמפתיה ונכונות לפתיחות ולתובנות מעמיקות יותר (Sagy, 2002). הסיפורים האישיים העמידו את האתוס הקולקטיבי המוכר בסימן שאלה ואתגרו את מטרותיו. האיום החיצוני, כך נראה, הפך את הדיון בקבוצה מקולקטיבי ומייצג זהות לאומית לסיפור אישי יותר, המבטא מצוקה אישית. ניתן להבין התפתחות זו גם על רקע שינויים בחברה הישראלית – הן היהודית והן הערבית – מאוריינטציות קולקטיביות ליתר אינדיווידואליזם. על כל פנים, ההיכרות ברמה האישית בין המשתתפים תרמה לתפיסה מורכבת יותר של ה"עצמי", של ה"אחר" ושל הקונפליקט, יחד עם פיתוח יכולת של הצדדים להתמודד בצורה משמעותית יותר עם אירועים שליליים.

נראה לנו, אם כך, כי המושג של יצירת "זהות פנים-קבוצתית משותפת", שעיצבו גרטנר ועמיתיו (Gaertner et al., 1993), עשוי להסביר את הממצאים המאפיינים את "קבוצת האינתיפאדה". הזהות הקבוצתית החדשה שהתפתחה לא מחקה זהויות קבוצתיות לאומיות, אך היא הצליחה להפחית את נוקשותן ולהגביר את פתיחותן כלפי הבנות אחרות. זהות משותפת זו, אשר נוצרה בהדרגה במהלך שנת הסדנה, הורידה את מפלסי הכעס וההאשמות ההדדיות הקולקטיביות. היא הצליחה לייצר שיח אחר, אישי, המאפשר ביטוי של רגשות, ספקות והיסוסים. הופיעו תובנות אישיות עמוקות רבות יותר ופחות תפיסות סטראוטיפיות. כתוצאה מכך נוצרה בקבוצה תפיסה מורכבת יותר של הסיטואציה הקונפליקטואלית, הן במקרו והן במיקרו. נראה שתוצאות אלו הפחיתו גם את תחושות חוסר האונים ביחס למציאות הקשה.

לסיכום, נראה כי הזהות הקבוצתית האוטונומית המשותפת התפתחה דווקא על רקע האלימות והמצוקות הקיומיות הקשות מחוץ לחדר המפגשים. זהות משותפת כזו לא התאפשרה כשהמציאות החיצונית שידרה שקט יחסי וניסיון פוליטי לפתרון הקונפליקט (זאת, כמובן, יחד עם המתח המצוי בין שתי קבוצות הלאום הניצות על משאבים, אדמות, זיכרון וכו').

האם ניתן לייחס את האפיונים השונים של השיח בסדנאות רק להקשר הפוליטי השונה במציאות הקונפליקטואלית?

אין לנו ספק כי גם גורמים אחרים תרמו להבדלים באופי השיח. חשוב לנו להדגיש כי מדובר בשתי סדנאות שונות, אשר אף הונחו על ידי מנחים שונים. גם לאופן ההנחה ולהרכב האישי של הקבוצות הייתה השפעה משמעותית על אופיין השונה של הסדנאות. עם זה, שתי הסדנאות היו בלתי מובְננות, התערבות המנחים הייתה מזערית ולא מנחה, והדיון היה פתוח להתפתחויות שהכתיבו בעיקר משתתפי הסדנה. משום כך, השפעת המקרו (המציאות הפוליטית) על ההתנהגות במיקרו (סדנת המפגש) עדיין נראית לנו כאחד הגורמים המרכזיים המסבירים את ההבדלים באופי השיח. מעבר לכך, יש כמובן צורך במחקרים נוספים, אשר יסייעו להבין את משמעות ההקשר הפוליטי בהתפתחות השיח הדיאלוגי בסדנאות מפגש.

הערבי בציבוריות הישראלית (גימאל, 2003; מגילי, 2003). ייתכן כי דווקא על רקע התחזקות הזהות הלאומית-ערבית בעקבות אירועי אוקטובר 2000 (מיעארי ודיאב, 2005) הופיעה גם התמתנות גדולה בעמדות שוללניות או סרבניות (סמוחה, 2004) בקרב המיעוט הערבי בישראל. נטיות אלו תרמו מצדן ליתר פתיחות ונכונות לשילובה של הזהות הישראלית בקולקטיביות של המיעוט הערבי (חוגיראת, 2004).

במקביל, ניתן לזהות גם בקרב היהודים-הישראלים שינוי בתפיסתם את המיעוט הערבי במדינה היהודית (סמוחה, 2004). נראה כי לפחות בקרב חלק מציבור זה, התחזקה התחושה כי השיח עם הפלסטינים אזרחי ישראל הוא כורח קיומי לחברה הישראלית. נשמעו קולות הקוראים לציבור היהודי-ישראלי "לגייס את כל אומץ לבם כדי להאזין לקולות השונים הנשמעים במרחב התרבותי שבו אנו מכוונים את ביתנו. בראש ובראשונה, אנו נדרשים להאזין לערבים הקרובים לנו ביותר, הלא הם אזרחי המדינה" (שלג, 2003, עמ' 7). כלומר נראה שדווקא המציאות האלימה וההידרדרות בקונפליקט הישראלי-פלסטיני הובילו לצורך של שתי הקבוצות הלאומיות החיות בישראל לשמור על שותפות קיומית. ייתכן כי צורך קולקטיבי זה בא לידי ביטוי בסדנת המפגש.

ההסבר השני, אשר נראה לנו מתאים יותר לממצאי המחקר המוגבל שלנו, מתייחס למקומה של הסדנה ושל הקבוצה הדו-לאומית שנוצרה בה בחיי המשתתפים. נראה כי בכל אחת משתי התקופות הנחקרות הסדנה מילאה עבור משתתפיה צרכים אחרים. ב"סדנת הסכמי אוסלו", למרות הקונפליקט המתמשך, המשתתפים בשתי הקבוצות הלאומיות הרגישו ביטחון קיומי רב יותר. המצב הפוליטי היה אמנם שברירי, אך עדיין התקיים דיאלוג כלשהו בין העמים ברמת המקרו. השלום נראה אפשרי (מדד השלום באותה תקופה היה גבוה יחסית לתקופות אחרות [יוכטמן-יער והרמן, 1997]). ביטחון יחסי זה בקיום הביא ככל הנראה לדיון שהתאפיין בעימות ולא בדיאלוג. הסדנה אפשרה דיון כזה ואולי אף עודדה אותו. גם החשש מפני אבדן וטשטוש הזהות הלאומית של הערבים בישראל בעקבות יישום הסכמי אוסלו הביא לעימות. הקבוצה הערבית ביטאה אז את עמדותיה באופן קיצוני. הקבוצה היהודית – חזרה לחרדות השואה.

לעומת זה, כשהמציאות החיצונית הייתה אלימה ומאיימת, על סף התמוטטות יחסי שני העמים, הקבוצה אולי סיפקה את הצורך בפיוס, בקרבה ובהבנה הדדית ברמה הבין-אישית. בשלב מסוים גם הביעה "קבוצת האינתיפאדה" צורך לפעילות משותפת. כל זאת, ייתכן, כדי להתמודד עם החרדה מול המציאות החיצונית ההולכת ומידרדרת. במציאות של מצוקה וחרדה קשה, נראה כי "אני הקולקטיבי" פינה מקום גם לייצוגי "אנני" אחרים, פרטניים יותר. מכאן ניתן להבין את הבאת הסיפורים האישיים ב"סדנת האינתיפאדה", במקום הטיעונים הרציונליים והססמאות שאפיינו את "סדנת שיחות השלום". הסיפור האישי בקבוצות מפגש

- Bar-Tal, D., & Teichman, Y. (2005). *Stereotypes and prejudice in conflict: Representation of Arabs in Israeli-Jewish Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fisher, R. J. (1990). Needs Theory, social identity and an eclectic model of conflict. In J. Burton (Ed.), *Conflict: Human needs theory* (pp. 13–26). New York: St. Martin Press.
- Gaertner, S., Dovidio, J., Anastasio, P., Bachman, B., & Rust, M. (1993). The common ingroup identity model: Recategorization and the reduction of intergroup bias. In W. Stroebe & M. Hewstone (Eds.), *European review of social psychology*, Vol. 4 (pp. 1–26). Chichester: Wiley.
- Gergen, K. J. (1973). Social psychology as history. *Journal of Personality and Social Psychology*, 26, 309–320.
- Hertz-Lazarowitz, R., Kupermintz, H., & Lang, J. (1998). Arab-Jewish student encounters: The Beit Hagefen co-existence program. In E. Weiner (ed.), *Handbook of interethnic coexistence* (pp. 565–585). New York: Continuum Publishers.
- Kaplan, A., Abu-Sa`ad, I., & Yonah, Y. (2001). Jewish-Arab relations in Israel: perceptions, emotions and attitudes of university students of education. *Intercultural Education*, 12(3), 289–307.
- McGuire, W. J., McGuire, C. V., & Cheever, J. (1986). The self in society: Effects of social contexts on the sense of self. *British Journal of Social Psychology*, 25, 259–270.
- Pettigrew, T. F. (1998). Inter-group contact theory. *Annual Reviews of Psychology*, 49, 65–85.
- Ross, M. H. (2000). Creating the conditions for peacemaking: theories of practice in ethnic conflict resolution. *Ethnic and Radical Studies*, 23, 1002–1034.
- Rouhana, N. (1993). Accentuated identities in protracted conflict: The collective identity of the Palestinian citizens in Israel. *Asian and African Studies*, 27, 97–127.
- Sagy, S. (2002). Intergroup encounters between Jewish and Arab students in Israel: Towards an interactionist approach. *Intercultural Education*, 13, 259–274.
- Sagy, S., Orr, E., Bar-On, D., & Awwad, E. (2001). Individualism and collectivism in two conflicted societies: Comparing Israeli-Jewish and Palestinian-Arab high-school students. *Youth & Society*, 32, 3–30.
- Salomon, G. (2002). The nature of peace education: Not all programs are created equal. In G. Salomon & B. Nevo (Eds.), *Peace education: The concept, principles and practices around the world*. (pp.3–14). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

חקורות

- אמיר, יי ובן-ארי, ר' (1987). מפגשים בין בני נוער יהודים וערבים בישראל. **מגמות, ל**, 315-305.
- בר, ח' וברגל, ד' (1995). **לחיות עם הקונפליקט – פעילות הפגשה בקרב בני נוער יהודים ופלשטינים אזרחי ישראל**. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- גימאל, א' (2003). "אנו דורשים שותפות בעיצוב המרחב": על קולות פוליטיים לא-אפקטיביים. **ארץ אחרת, 16**, 24-20.
- הרץ-לזרוביץ, ר' וקופרמינץ, ח' (1996). מפגשי נוער יהודי-ערבי בצל האינתיפאדה. **עיונים בחינוך, ו**, 70-35.
- חוגיראת, מ' (2004). **זהותם הקולקטיבית של תלמידי תיכון בני המיעוט הערבי בישראל: זהות מורכבת והערכה עצמית קולקטיבית**. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע.
- יוכטמן-יער, א' והרמן, ח' (1997). **פרויקט "מדד השלום": ממצאים וניתוחים יוני 1996-מאי 1997**. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, מרכז תמי שטיינמן לחקר שלום.
- כ"ץ, יי וכהנוב, מ' (1990). סקירת דילמות בהנחיה של קבוצות מפגש בין יהודים לערבים בישראל. **מגמות, לג**, 49-27.
- לוי, ק' (1989). התנהגות, ידע וקבלת ערכים חדשים. בתוך ד' ברגל (עורך), **יישוב קונפליקטים** (עמ' 111-122). ירושלים: כתר.
- מגילי, נ' (2003). סיפור לא אישי: הסיפור האישי והקולקטיבי של ערביי ישראל. **ארץ אחרת, 16**, 19-12.
- מיעארי, מ' ודיאב, ח' (2005). הזהות החברתית והנכונות ליחסי חברה עם היהודים בקרב סטודנטים ערבים במכללה להכשרת מורים. **במכללה: מחקר, עיון ויצירה, 16-17**, 563-533.
- סמוחה, ס' (2004). **מדד יחסי יהודים-ערבים בישראל**. חיפה: אוניברסיטת חיפה, המרכז היהודי-ערבי.
- רבינוביץ, ד' ואבו-בקר, ח' (2002). **הדור הזקוף**. ירושלים: כתר.
- שגיא, ש', שטיינברג, ש' ופחיראלדין, מ' (2002). האני האישי והאני הקולקטיבי במפגש בין-קבוצתי של יהודים וערבים בישראל: דיון בשתי אסטרטגיות התערבות. **מגמות, מא(4)**, 556-534.
- שלג, ב' (2003). בין פלשטינים ויהודים: אזרחי ישראל הערבים מדברים. **ארץ אחרת, 16**, 7.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Bargal, D., & Bar, H. (1994). The encounter of social selves: Intergroup workshops of Arab and Jewish youth. *Social Work with Group, 17*, 39-59.
- Bar-Tal, D., & Sharvit, K. (2005). Psychological foundations of Israeli Jews' reactions to Al-Aqsa Intifada: The role of threatening transitional context. In V. M. Esses & R. Vernan (Eds.), *Why neighbours kill: Explaining the breakdown of ethnic relations*. Montreal: McGill-Queens' University Press.

Steinberg, S., & Bar-On, D. (2002). An analysis of the group process in encounters between Jews and Palestinians using a typology for discourse classification. *International Journal of Intercultural Relations*, 26(2), 199–214.